

Monica VASILE

Libertatea religioasă și însemnele religioase în spațiul public

În luna decembrie 2005, George Bush, președintele Statelor Unite ale Americii, utiliza într-un discurs inaugural expresia *holiday tree* (pom de sărbători), referindu-se la bradul de Crăciun.

Libertatea religioasă pare o valoare universal recunoscută, de vreme ce își găsește locul și în Declarația universală a drepturilor omului, al cărei art. 18 enunță: „orice persoană are dreptul la libertate de gândire, conștiință și religie”. Acest drept implică, printre altele, libertatea de a încerca schimbarea convingerilor religioase ale altei persoane, fie ale unui grup de persoane, incluzând și libertatea de a prezenta textele religioase în întruniri sau adunări publice. Convenția europeană a drepturilor omului și libertăților fundamentale, alte documente internaționale, precum și constituțiile statelor europene proclamă toate această libertate fundamentală a omului.

Atunci, care este problema?

Atunci când sunt puse în aplicare, astfel de principii sunt adesea modificate, dacă nu în forma, atunci în spiritul lor, fără o intenție directă. De cele mai multe ori „modificarea” substanței acestei libertăți se datorează conflictelor dintre prevederile legale și cutumele anumitor comunități. Câteodată, cutumele se află în contradicție clară cu normele de drept și cu principiile de drept asumate de către stat.

Iată un exemplu simplu: în majoritatea statelor europene, poligamia este interzisă potrivit legii. Cu toate acestea, așa cum se știe, este un obicei, uneori o normă de drept în alte sisteme juridice, cum este cazul statelor musulmane. Dar ce se va întâmpla cu un imigrant musulman cu 4 soții, cerând ajutor social pentru copiii proveniți de la toate cele 4 soții ale sale? În acest caz, singura sa opțiune este să solicite ajutor social în numele uneia dintre soțiile sale și pentru copiii acesteia. Cel puțin așa se întâmplă în sistemul german.

Un alt exemplu, ceva mai complicat, întrucât este și mai dificil să tragi o linie de demarcație clară: sacrificiul ritual al animalelor potrivit cultului mozaic sau musulman, în contradicție cu sistemul care protejează animalele față de cruzime. Organizațiile ce luptă pentru drepturile animalelor sunt unele dintre cele mai active, în special în Europa. Potrivit canoanelor religioase amintite, animalele trebuie să fie sacrificate prin înjunghiere. Această cutumă încalcă prevederile oficiale cu privire la tratamentul animalelor. Autoritățile germane au cerut ca, în prealabil, animalul să fie sugrumat. În practică însă, nu toate grupările au acceptat acest compromis. Numărul lor este redus, dar acești oameni nu sunt dispuși să renunțe la tradițiile lor.

Alte exemple ar fi chemarea muezinului și sunetul clopotelor bisericilor ce se aud dimineața, puse în fața sensibilității crescânde a europenilor cu privire la poluarea

fonică. Două drepturi se află în contradicție: nevoia de a avea o duminică liniștită și dreptul bisericilor de a-și chema enoriașii la slujbă.

Multă vreme efectuarea serviciului militar a reprezentat o chestiune arzătoare în Franța. Cu mare greutate poate fi invocată obiecția de conștiință în acest domeniu de către credincioșii cultului Martorii lui Iehova. Dar pentru aceștia efectuarea serviciului militar este inacceptabilă.

Prezența însemnelor religioase în școli este o problemă delicată în toate statele europene, iar chestiunea a fost tranșată în mod diferit, în funcție de tradiția statului respectiv. În școlile de stat în Germania, în Bavaria mai exact, tradiția cere existența unui crucifix în clasele de curs; în Franța, potrivit unei legi speciale, a fost interzisă purtarea însemnelor religioase în școlile de stat.

Depunerea jurământului în fața instanțelor de judecată, precum și jurământul depus de demnitari la investirea în funcție reprezintă o problemă amplu dezbătută, având în vedere caracterul religios pe care acest jurământ îl îmbracă uneori.

Felul în care se pot rezolva aceste divergențe trebuie decis abordând fiecare caz în parte cu specificul său. Soluții tranșante nu există pentru asemenea situații. Cu toate acestea, unele dintre aceste cazuri sunt negociabile, altele nu. Cele mai multe dintre ele trebuie soluționate la nivel local.

Relația Stat–Biserică. Libertatea religioasă în Europa

În acest context vom analiza cadrul legal al statelor europene cu privire la relația dintre Stat și Biserică. Abordând problematica Stat-Biserică, două exemple diametral opuse pot fi supuse dezbaterii: exemplul Bisericii Anglicane în Marea Britanie, în comparație cu „*la république laïque*” în Franța (abordând și controversata lege privind interzicerea simbolurilor religioase în școlile publice) sau sistemele ceva mai cooperante, cum este exemplul Spaniei sau al Germaniei. Aceste abordări arată diferențele legislative semnificative ce apar în statele membre ale Uniunii Europene.

În Franța, separarea Bisericii de stat a avut loc la începutul secolului XX. Legea din 1905 a proclamat neutralitatea statului față de toate credințele religioase, garantând în același timp libertatea de conștiință a fiecăruia. Recentele tensiuni legate de portul vălului islamic au făcut ca această lege să revină în actualitate, aducându-i-se câteva precizări privind prohibirea semnelor religioase ostentative.

Istoria raporturilor dintre Stat și Biserică în statele europene este foarte variată și, în ciuda evoluțiilor, Statul și Biserica au legături complexe în state precum Italia, Spania, Grecia sau Malta. Aceasta s-a reflectat și în cadrul dezbaterilor din timpul adoptării Constituției europene. Codificarea Cartei Drepturilor Fundamentale, finalizată și oficial proclamată la Nisa în decembrie 2000, a reprezentat unul dintre pașii premergători ai Constituției.

Cu privire la sistemul existent în aria relativ mică din punct de vedere geografic a continentului european și cu atât mai mult în Uniunea Europeană, se observă că nu toate statele membre, considerate ca având un tezaur cultural și istoric comun, au creat un sistem coerent și viabil pentru relația Stat–Biserică. Aceasta, deși au ratificat instrumente juridice internaționale ce prevăd dreptul la libertate religioasă și

libertatea de conștiință, prevederi care apar și în textele constituționale ale statelor respective. Voi alege doar câteva cazuri.

Grecia

Potrivit Raportului realizat de către Coaliția Internațională pentru Libertate Religioasă din 2004, Constituția Greciei din 1975 recunoaște Biserica Creștină Ortodoxă ca Biserică oficială a statului elen. În Constituție apar prevederi speciale cu privire la traducerea Sfințelor Scripturi, autonomia Bisericii și dispoziții speciale cu privire la proprietățile bisericești, în special cu privire la mănăstirile de la Muntele Athos. De asemenea, modificarea textului Sfințelor Scripturi este strict interzisă. Textul constituțional garantează libertatea de conștiință, de religie și de practicare a propriilor credințe, persoanelor aparținând „tuturor religiilor cunoscute”, dar interzice prozelitismul.

Constituția prevede că una dintre responsabilitățile sistemului de educație este „dezvoltarea conștiinței naționale și religioase”, măsură ce se realizează prin Ministerul Educației și Religiei. De aceea educația religioasă în școlile publice din Grecia este obligatorie și nici un elev creștin ortodox nu poate cere să nu studieze religie în școli.

Potrivit unui sondaj de opinie realizat de către Comisia europeană în anul 1996, grecii sunt cei mai religioși dintre cetățenii statelor membre ale Uniunii Europene. Având în vedere că 98% dintre greci sunt membri ai Bisericii Ortodoxe, nu este greu de imaginat influența Bisericii Ortodoxe în viața publică, educație și politicile sociale.

Singura minoritate recunoscută de către statul elen este minoritatea musulmană. Statul grec a numit în anul 1991 doi muftii. Deși o parte a minorității musulmane a recunoscut autoritatea celor doi muftii, cealaltă parte a decis alegerea altor doi. În anul 1996, cei doi muftii nerecunoscuți oficial de către statul elen au fost acuzați de uzurparea autorității și condamnați penal.

Franța

Preambulul Constituției Franței din 1958 reafirmă ideile Declarației drepturilor omului și cetățeanului din 1789 cu privire la egalitatea în drepturi și interzice discriminarea pe baza convingerilor. Constituția declară Franța ca fiind un stat secular în care Statul și Biserica sunt total separate și declară că „toți cetățenii sunt egali în fața legii, fără distincție bazată pe origine, rasă sau religie” (art. 77).

Școlile private, inclusiv cele religioase, sunt finanțate de către stat. Autoritățile publice centrale sau locale dețin și întrețin proprietățile religioase care au fost construite înainte de 1905, anul apariției legii prin care se prevede separarea Bisericii de Stat. Doar în Alsacia și Lorena, provincii cu o tradiție religioasă aparte, religia iudaică și Bisericile Catolică, Reformată și Luterană se bucură de un statut special, astfel încât credincioșii acestor culte pot alege ca o parte din taxele pe venit, datorate statului, să fie alocate Bisericii de care aparțin.

În acest context, în martie 2004 a fost elaborată legea privind interzicerea însemnelor religioase în școlile de stat. Legea interzice purtarea eșarfelor musulmane,

pălăriilor iudaice (*yarmulke*) sau crucilor creștine, precum și orice alte însemne religioase. Deși liderii religioși creștini, evrei sau musulmani au protestat vehement atât în Franța cât și pe plan internațional, legea se bucură de sprijinul majorității cetățenilor francezi.

În anul 1996, o „Comisie parlamentară pentru secte”, însărcinată cu analizarea pericolului reprezentat de anumite secte religioase pentru societatea franceză, a realizat un raport cu privire la 173 de grupuri religioase și secte. Printre aceste secte „periculoase” au fost prezentate: Biserica Baptistă, Biserica Creștină Adventistă de Ziua a Șaptea, Mormonii și Biserica Scientologică.

De asemenea, la nivel guvernamental a fost înființată Comisia Interministerială pentru Combaterea Sectelor.

Germania

Articolul 4 din Legea fundamentală a Germaniei garantează cetățenilor germani libertatea credinței, libertatea de conștiință precum și libertatea de a-și practica religia. Se prevede, de asemenea, posibilitatea ca obiectorii de conștiință să îndeplinească serviciul militar în cadrul unor servicii necombatante.

Trei credințe beneficiază de un regim mai favorabil potrivit legii germane. Majoritatea germanilor sunt adepții Bisericilor Luterană sau Romano-Catolică. Aceste biserici, împreună cu Cultul mozaic, se bucură de o protecție specială din partea guvernului german. Școlile afiliate acestor culte primesc stipendii din partea statului, iar școlile de stat asigură educația religioasă pentru credința mozaică, luterană și catolică.

Danemarca¹

În Constituția Regatului Danez din 1953 se prevede că Biserica Evanghelică este Biserica oficială a Danemarcei, iar această biserică este susținută de către stat. Potrivit legii, regele Danemarcei trebuie să fie membru al Bisericii Evanghelice Luterane. Cetățenii danezi sunt în măsură să formeze congregații pentru a-și manifesta convingerile religioase. În școli se asigură studierea religiei Evanghelice Luterane, dar părinții pot alege pentru copii lor dacă să urmeze sau nu aceste cursuri.

¹ O observație fundamentală cu privire la regimul cultelor religioase în țările nordice care au un regim „etatist” (Robber 1996, Ahonen 2005) este faptul că susținerea anumitor biserici de către stat implică controlul acestuia asupra bisericilor. Astfel, în Norvegia, statul este singurul legislator al Bisericii Luterane Norvegiene, iar Regele, șeful statului, numește episcopii. În Danemarca nu există nici măcar un sinod al Bisericii Evanghelice Luterane Daneze care să se întrunească regulat. În Finlanda, cel mai înalt nivel de guvernare al Bisericii Ortodoxe Finlandeze (BOF) este Guvernul Finlandei, iar Ministerul Educației din această țară supraveghează afacerile Consiliului Ecleziastic al BOF. În acest sens, gradul de autonomie al bisericilor este invers proporțional cu gradul de susținere financiară și simbolică a lor de către autoritățile publice (Nota NRDO – Această notă este necesară pentru a pune în justa lor lumină acele cereri ale bisericilor care solicită un cât mai mare suport din partea statului, dar fără a înțelege responsabilitatea statului de a determina și verifica felul în care bisericile administrează sprijinul primit).

Finlanda

Constituția finlandeză din 1919 acordă tuturor cetățenilor dreptul de a-și alege religia și de a-și exprima public sau privat propriile convingeri. Președintele statului este cel care numește episcopii și arhiepiscopii Bisericii Evanghelice și Biserica este organizată și administrată în concordanță cu o lege specială. Pot fi înființate și alte comunități religioase prin decizii guvernamentale speciale.

Islanda

Articolul 62 și Constituția Islandei din 1944 declară Biserica Evanghelică Luterană ca fiind Biserica statului islandez, iar această biserică va fi susținută și protejată de către guvernul islandez. Prevederea art. 63 permite persoanelor ce aparțin altor culte să se asocieze în vederea practicării credințelor lor.

Norvegia

Constituția Regatului Norvegiei recunoaște dreptul tuturor locuitorilor statului să își exercite liber religia și, în același timp, declară religia Evanghelică Luterană ca fiind religia oficială a statului norvegian. În aceste condiții, Biserica Evanghelică Luterană este susținută financiar de către stat și se bucură de anumite privilegii față de celelalte biserici. Potrivit prevederilor constituționale este obligatoriu ca regele Norvegiei și majoritatea membrilor Consiliului de Stat trebuie să aparțină bisericii oficiale a statului.

Legislația muncii permite angajatorilor să chestioneze aplicanții pentru un post în școlile private sau cu specific religios cu privire la respectarea, de către aceștia, a principiilor și convingerilor creștine.

Constituția prevede că toți practicanții religiei Evanghelice Luterane sunt obligați prin lege să își educe copiii în această credință. Educația religioasă potrivit religiei statului este asigurată în toate școlile publice, dar copiii aparținând altor culte pot fi exceptați de la educația religioasă la cerere.

Marea Britanie

Deși nu are un act constituțional scris, potrivit dreptului cutumiar și legislației adoptate de către Parlament, suveranul Marii Britanii trebuie să aparțină Cultului Protestant. Biserica Anglicană este Biserica recunoscută a Marii Britanii, iar Biserica Presbiteriană este Biserica recunoscută a Scoției. Potrivit legii, educația religioasă este obligatorie în toate școlile finanțate de către stat. Părinții pot opta pentru copiii lor să fie exceptați de la aceste cursuri. Publicarea unor „referiri ofensatoare și jignitoare referitoare la creștinism, ce trec dincolo de controversele publice” poate fi sancționată, potrivit legii, ca blasfemie. Cu aceste excepții, legea garantează libertatea de gândire, conștiință și religie, precum și dreptul de a practica și propovădui propriile credințe.

România încotro?

Chiar dacă problematica libertății religioase a apărut în rapoartele internaționale precum Raportul Departamentului de Stat al SUA sau Raportul Coaliției Interna-

ționale pentru Libertate Religioasă, se referă, în principal, la chestiunea delicată a recunoașterii Cultului Martorii lui Iehova, precum și la presiunile ca la adepții acestui cult au fost supuși până în anul 2003, alte probleme încep să apară.

Anumite voci au cerut eliminarea simbolurilor religioase din școlile publice, precum crucile sau icoanele. Alte voci susțin eliminarea crucii aflate în Camera Deputaților a Parlamentului României. Toate acestea ridică întrebarea dacă, din perspectiva prevederilor constituționale, România a achiesat la sistemul laicității promovate de statul francez.

În acest moment, identitatea constituțională a României și identitatea culturală a locuitorilor săi nu par a fi în armonie, iar comunitățile culturale tradiționale resimt acest proces de secularizare ca o amenințare directă a identității, credințelor și tradițiilor lor, în timp ce promotorii libertății de conștiință cer laicizarea spațiului public românesc.

*

Vom încerca să identificăm mai departe caracteristicile sistemelor privind relația dintre Stat și Biserică în statele din Europa, sisteme ce ridică încă o serie de întrebări și nasc dezbateri aprinse. Dincolo de particularitățile cu privire la modul de implementare a acestor drepturi, acestea sunt:

- libertatea de credință, exercitată individual sau colectiv;
- un anumit grad de autonomie acordat Bisericii/Bisericilor;
- serviciul religios facilitat/finanțat în anumite instituții publice;
- finanțare din partea statului în mod direct sau prin scutirea de taxe;
- participarea/reprezentarea în sistemul educativ;
- sprijin financiar pentru păstrarea/renovarea lăcașelor de cult declarate monumente.

În forma sa instituționalizată, relația dintre religie și drept este exprimată în relația juridică dintre Stat și Biserică. În statele europene și în legile lor fundamentale, aceste relații iau forma (mai mult sau mai puțin apropiată) a separării dintre Stat și Biserică (în cazul Franței), relații de colaborare (cazul Spaniei, Belgiei sau Italiei), sau considerarea Bisericii ca fiind „o instituție a statului” (țările scandinave, Marea Britanie).

Aceste sisteme, precum și evoluția lor, se bazează pe tradiții istorice dar și pe sistemele de drept specifice acestor state, precum și a modului în care Statul și Biserica au interacționat de-a lungul secolelor. În felul acesta, în societățile pluraliste, aceste caracteristici modelează „identitatea constituțională” a unui stat, precum și identitatea culturală și, implicit, religioasă a locuitorilor statului respectiv.

„The clash of civilisations”. Perspectiva libertății religioase

Deși statele garantează, adesea la nivel constituțional, libertatea religiei, libertatea de gândire, dreptul de asociere în vederea exprimării, chiar publice, a convingerilor religioase, din ce în ce mai multe voci contestă posibilitatea *de facto* a exercitării acestor drepturi și libertăți.

Adoptarea în Franța a legii privind interzicerea purtării însemnelor religioase în școlile publice a adus în prim plan problematica complexă a libertății conștiinței, relația dintre Stat și Biserică, drepturile femeilor, drepturile copilului precum și acuzele privind asimilarea forțată a minorităților etnice, religioase și culturale în societățile pluraliste.

În septembrie 2004, a intrat în vigoare legea franceză privind interzicerea purtării însemnelor religioase în școlile publice. Potrivit prevederilor acestei legi, purtarea crucilor, a pălăriilor mozaice (*yarmulke*), a turbanelor Sikh, precum și a eșarfelor musulmane, a fost interzisă. Președintele Franței a anunțat la acel moment că ar dori inițierea unor proiecte de lege prin care să se interzică purtarea acestor simboluri religioase de către angajații spitalelor publice și de către oficialii guvernamentali.

Adepții acestei măsuri susțin că astfel se poate păstra natura seculară a statului francez, considerând că nu este o încălcare a libertății religioase, deoarece prevederile vizează toate simbolurile religioase vizibile, pentru toți adepții cultelor religioase. Cei care susțin că aceste prevederi reprezintă un abuz consideră că purtarea eșarfei musulmane nu reprezintă numai exprimarea identității religioase, ci reprezintă o obligație derivată din principiile religioase.

Potrivit Declarației universale a drepturilor omului, precum și în lumina prevederilor documentelor internaționale, statele pot interveni pentru limitarea practicilor religioase dacă acestea reprezintă o amenințare a sănătății publice, ordinii publice și bunelor moravuri. Cei ce susțin că interzicerea purtării eșarfei musulmane este greșită, susțin că această practică nu se încadrează în niciuna dintre aceste situații.

Câteva dintre landurile germane au urmat exemplul francez, astfel încât la 1 aprilie 2004, landul Baden-Wuerttemberg a devenit primul land care a interzis purtarea eșarfelor în școlile publice. Potrivit unei declarații a Ministrului Culturii, Annette Schavan, purtarea eșarfei musulmane poate fi interpretată ca un simbol al „opiniilor politice islamiste”, ce nu ar trebui să se manifeste în școli.

De asemenea, Belgia a adoptat o lege asemănătoare cu cea franceză la scurt timp.

Turcia, țară musulmană potrivit tradiției, a fost primul stat care a interzis purtarea eșarfei musulmane în universități și alte instituții publice în anul 1980. În Turcia, purtarea eșarfei musulmane a fost considerată ca un semn vizibil al fundamentalismului islamic și a fost percepută ca o amenințare a caracterului secular al statului turc. Cazuri asemănătoare pot fi întâlnite în Singapore sau Uzbekistan, în timp ce în Arabia Saudită se aplică principiul obligativității purtării eșarfei.

În opoziție cu modelul francez al statului secular ce urmărește limitarea exprimării convingerilor religioase în spațiul public, Marea Britanie, SUA și alte state europene cum este Suedia, au încercat menținerea unei atitudini complet neutre în relația Stat-Religie permițând exprimarea liberă a identității religioase în orice condiții.

Problema legată de interzicerea sau permisiunea purtării eșarfei musulmane în instituțiile publice, în special în școli, a născut vii controverse, ce s-au extins la prezența tuturor însemnelor religioase în spațiul public: crucea, menora (candelabru iudaic cu 7 brațe), pălăria specific iudaică (*yarmulke*), turbanul *Sikh* etc. Având în vedere fenomenul imigrației, precum și schimbul liber de idei și informații într-o

societate globalizată, populațiile naționale devin din ce în ce mai puțin omogene. Este dificil de prezis dacă statele-gazdă vor asimila grupurile minoritare în continuă creștere, provenind din contexte culturale foarte diferite. Această problemă reprezintă o provocare în special pentru statele europene care au primit un număr mare de imigranți în ultimele decenii.

În condițiile în care în Europa libertatea de exprimare și religia se află într-o relație complexă, statele au un rol dificil în menținerea unui echilibru, deja precar, între drepturile și libertățile tuturor cetățenilor lor, scindați în grupuri călăuzite de sisteme axiologice între care nu se poate opta rațional. Până în prezent, soluțiile oferite par a fi eșuate: de la forțarea limitelor „corectitudinii politice” până la ipocrizie și până la „dezbrăcarea”, prin lege, a spațiului public de orice simbol religios, nimic nu pare să aducă dezbateră la un nivel general acceptat, convenabil tuturor părților.

Chiar și discursul public al ultimilor ani tinde să fie dezbrăcat de orice simbolică religioasă, chiar una unanim acceptată și tolerată, motivând corectitudinea politică a elitelor politice, ce par a-și fi închis ochii în fața unei diversități religioase *de facto*, născând astfel nu doar controverse, ci și o atitudine refractară a majorității în raport cu grupurile religioase minoritare.

*

În luna decembrie 2005, Tony Blair, primul ministru al Marii Britanii, utiliza, într-un discurs, expresiile *winter lights* și *winter tree* pentru a desemna simbolurile sărbătorii Crăciunului. Utilizarea acestor sintagme în locul tradiționalelor *Christmas light* și *Christmas tree* a dat naștere unor aprinse dezbateri publice cu privire la limitele „corectitudinii politice” și a prezenței simbolurilor religioase în spațiul public.